

Лілія Бомко

СТРАСТІ ХРИСТОВІ У ПРОПОВІДЯХ ЙОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО ТА ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА

DOI: 10.5281/zenodo.3949984

© Л. Бомко, 2020. CC BY 4.0

Мета статті – висвітлити стильові особливості Йоаникія Галятовського і Лазаря Барановича на прикладі їхніх проповідей «На Страсті Христові». **Методологія** дослідження спирається на порівняльно-історичний підхід та метод мікроаналізу. **Наукова новизна.** Вперше здійснено порівняльний аналіз проповідей «На Страсті Христові» Галятовського й Барановича та виявлено причини мовно-стильового розмежування їхніх текстів. **Висновки.** Йоаникію Галятовському та Лазарю Баранович – визначні моголянські представники зрілого бароко. Їхні погляди формувались у стінах Києво-Моголянської академії під впливом однакових навчальних курсів і схожого літературного матеріалу. Водночас кожен з них виявляє у тлумаченні Святого Письма індивідуальний творчий підхід, що виростає на ґрунті традиції: у проповідях Йоаникію Галятовському уриваються принципи «*Intellege, ut credas; crede ut intelligas*», який сповідували західні Отці Церкви – Августин Блаженний, Ансельм Кентерберійський. Лазарь Баранович щедрістю риторичних фігур оновлює візантійську проповідь.

Порівняння двох «Казань на Страсті Христові» («Ключ розуміння» 1659 р.) Йоаникія Галятовського і два «Слова на Велику П'ятницю» («Меч духовний», 1666 р.) Лазаря Барановича дає підстави виявити на глибокому емоційно-духовному тлі точки перетину проповідей обох авторів: простоту і зворушливість Йоаникія Галятовського у співпереживанні Христових мук, який немовби маліє, усвідомлюючи велич спасительної жертви, і риторичну вишуканість Лазаря Барановича, спрямовану на те, щоб передати муки розп'ятого Бога.

Відтак проповіді на Страсті Христові Йоаникія Галятовського та Лазаря Барановича засвідчують, якими відмінними можуть бути інтерпретаційні підходи до спільних барокових образів і мотивів.

Ключові слова: зріле бароко, Страсті Христові, тлумачення, аналогія, драматичний образ.

Відомі проповідники Лазарь Баранович та Йоаникію Галятовський жили і працювали в спільних науково-духовних осередках Києво-Моголянської колегії та Чернігівського Єлецького монастиря. Прикметно, що Л. Баранович, за спостереженнями Олени Матушек, був викладачем риторики того курсу, де навчався Й. Галятовський і, очевидно, вплинув на становлення його проповідництва¹. Побіч того, освіту він здобував упродовж першої половини XVII ст., а Йоаникію – у середині XVII ст².

Як правило, дослідники розмежовують проповіді Л. Барановича та Й. Галятовського на мовно-стильовому рівні³. За словами Н. Яковенко, вони «проповідують цілком інакше», користуються різними джерелами, а проповіді Л. Барановича «тяжіють до старосвітської традиції»⁴.

¹ Матушек О. Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко: монографія. Харків: Майдан, 2013. С. 99.

² Там само. С. 88.

³ Крекотень В. І. Оповідання Антонія Радивиловського. З історії української новелістики XVII ст. Київ: Наукова думка, 1983. С. 21.

⁴ Яковенко Н. У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоаникія Галятовського. Київ: Лаурис; Критика, 2017. С. 213.

Проти розмежування проповідництва Л. Барановича з його молодшими сучасниками (Й. Галятовським й А. Радивиловським) виступає архієп. І. Ісиченко, вбачаючи у його проповідях за зовнішньою традиційністю «бароковий концептизм», а відмінність стилю лише в одному – «відсутність у архієпископа новелістичних прикладів»⁵. Сподіваємося, що порівняння проповідей на Страсті Христові Л. Барановича і Й. Галятовського допоможе з'ясувати цю проблему.

І. Хронологія виходу їхніх збірок: Й. Галятовського «Ключ розуміння» (1659 р.) та Л. Барановича «Меч духовний» (1666 р.) – дає підстави розпочати аналіз від «Казання на Страсті Христові» Й. Галятовського. Слова Ісаї на початку проповіді налаштовують слухача/читача на смиренність у співпереживанні й уподібненні Христу:

«Видѣхомъ его и не имѣаше видѣнїа ни доброты, но видѣнїе его безчесно умаленно паче с[и]нвоѣ ч[е]л[овѣ]ч[е]скихъ, ч[е]л[овѣ]къ въ язвѣ сый, и оумѣа терпїти мѹку»⁶, – «і ми Його бачили, та краси не було, щоб Його пожадати! Він погорджений був, Його люди покинули, страдник, знайомий з хоборами, і від Якого обличчя ховали, погорджений, і ми не цїнували Його... Направду ж Він немочі наші узяв і болі поніс, а ми уважали Його за пораненого, ніби й Бог Його вдарив поразами й мучив... А Він був ранений за наші гріхи, за наші провини Він мучений був» (Іс. 53, 2-5). Й. Галятовський видимо скорочує старозавітну цитату.

Вступ розпочинається ще однією біблійною цитатою: «дві речі лихї Мій народ учинив: покинули Мене, джерело живої води, щоб собі подовбати водозбори, водозбори поламани, що води не тримають» (Єр. 2: 13), у якій увага актуалізується на «джерело води живої». Метафоричне словосполучення повторюється у вступі кілька разів, значення якого Йоаникій пояснює на прикладі: «Дла того то Б[ог]ъ ѹскаржалса на жидов, бѡ ѡны ѡставили Б[ог]а *джерело воды живої*, то есть, *джерело живота вічного*»⁷. А потім отеперїшнює їхні гріхи: «Бѡ теперъ жиды мучат и забивают Х[рист]а, который есть *Джерело Воды живої*»⁸. Євангельська розповідь про суд Понтія Пилата над Ісусом (Мт. 27, 17-22) супроводжується авторськими окличними ремарками: «Оуважайте, якъ сѹт несправедливы жиды!»⁹, що емоційно насичує проповідь і зберігає контакт з адресатом. Ще більша схвилюваність, що виявляється в численних запитаннях та звертаннях до людей і до Христа, характерна для нарації, в якій автор часто застосовує «топоси жалю».

В основі «Казання на Страсті Христові» лежить відповідь на запитання, подане наприкінці вступу: «якій мѹки задано Х[ристови]?». Пригадування страждань Спасителя увиразнюється в описах ран Його зневаженого тіла, починаючи з голови, поколеної терновим вінцем. На досвідчення мук Христових Й. Галятовський апелює здебільшого до прикладів Старого Завіту. Образ терну відкривається у цитаті з першої біблійної книги: «проклята через тебе земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї всі дні свого життя. Тернину й осот вона буде родити тобі» (ІМ. 3, 17-18); у переказі історії про випробування Авраама, коли Бог об'явився йому і сказав принести в жертву сина Ісаака, але впевнившись у його вірі й богобійності: «показалъ ему Б[ог]ъ в терни баранка»¹⁰ (ІМ. 22, 1-13).

Ще одним прикладом є *Притча про виноградник*, з якої проповідник відбирає такий уривок: «Виноград быст возлюбленному на холмѣ, на мѣстѣ блазѣ, и ограденїемъ оградихъ, и на садихъ лозу избранну, и создахъ столпъ средѣ его,

⁵ Ісиченко Ігор, архієп. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Святогорець, 2011. С. 208.

⁶ Галятовський Йоаникій. Ключ розумїня. Київ: Друкарня Кисво-Печерської лаври, 1659. С. 141.

⁷ Там само. С. 141.

⁸ Там само. С. 142.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. С. 143.

и предточилиє ископахъ в нем, и ждах да сотворит гроздіє, сотвори же терніє»¹¹ (Іс. 5, 5-6). Звідси тлумачення кожного образу: виноград – єврейський народ, лоза – священники, стовп – церква Соломонова, загиба – Вівтар, ягоди – цноти, себто добрі вчинки, терн – гріхи. У поясненні того, що євреї не бачили ягід, але бачили терн, за що Бог на них розсердився – лежить речення: «Може и теперь Х[ристо] с ұскаржатиса на той виноград, на жидовскій народъ»¹².

Відтворення Страстей Ісуса Христа підсилюється ще більшою скорботою, коли мова йде про Його лице: «Гладѣмо на лице Х[ристо]во! ѡбачимо пастю побитое!»¹³. Проповідник уводить ряд запитань, які творять певну градаційну модель плачу: «Чи не страшножь ч[е]л[о]вѣковѣ бити Хр[и]ста по Лицѹ? ѡт которого лица горы якъ воскъ топнѣють? перед которым Н[е]бо и земля оутѣкають? И на которое лице несмѣють Серафими гладѣти, и крилами лица своа закрывають?»¹⁴.

Загалом, стиль проповідей на Страсті Христові Й. Галятовського помітно відрізняється від інших. Спрямованість не до розуму, а до почувань читача/слухача надає цим казанням: «сильного драматично-ліричного забарвлення»¹⁵. Вони стають винятковими не тільки завдяки окликам і риторичним запитанням, а передусім – у сполучі з глибинними переживаннями автора. Відкривається зворушливий образ Ісуса Христа – сильного і слабого водночас: «Выслухалъ Х[ристо]с прозбы людскои, пришлоъ на свѣтъ, и показалъ людемъ лице свое. Якуюжь люде честь и якое пошановане чинат Х[ристо]ви? Бют его по лицу за тоє, же онъ показалъ имъ лице свое»¹⁶.

Відтворення Ісусових мук набуває ще більшої гостроти, коли розповідається про Його бік, пробитий списом, з якого витекли Кров і Вода. Галятовський переповідає старозавітну історію, як Мойсей випровадив воду зі скелі (2 М. 17, 6): «Гды оударилъ Мовсей в камѣнь лѣскою, на тот час з камня вода вытекла»¹⁷. В основі закладено пояснення, де камінь – це Христос, вода – Його кров, а третій образ, хліба, символізує Тіло Спасителя: «ѡтожь теперь той хлѣбъ, Тѣло Х[ристо]во, розрізано Копією»¹⁸.

Зображення ран на руках Ісусових, пробитих цвяхами, супроводжується риторичними запитаннями до Нього, у яких перша частина однакова: «чи за тоє рѹки твои до кр[и]ста жида прибили?»¹⁹, – а друга містить відповіді, де Христос Своїми руками: створив увесь світ, тримає увесь світ, випровадив євреїв з єгипетської неволі і погромив їхніх неприятели.

Проповідник відтворює картину страждаючого Спасителя на хресті, Який, щоби взяти людей до неба: «ѡбидвѣ рѹки свои на кр[е]стѣ роспростер»²⁰. Розпростерті руки Ісуса Христа є ознакою Його молитви до Бога Отця за грішних людей і символом неосяжного вмісту. Задля спасіння звичайний хрест – «знак ганьби і смерті, перетворюється на знак слави й життя»²¹. Вже на хресті Христовому вбачаємо наближення есхатологічного неба, під яким потрібно розуміти: «духовне воскресле тіло Христа»²².

Тлумачення Святого Письма в духовному сенсі водночас містить реалістичні картини. Проповідник передає силу Ісуса Христа через Його здатність ходити

¹¹ Там само.

¹² Там само. С. 144.

¹³ Там само. С. 145.

¹⁴ Там само. С. 146.

¹⁵ Біда К. Іоаникій Галятовський і його «Ключъ Разумѣнія», Рим, 1975. С. LXXVII.

¹⁶ Галятовський Іоаникій. Ключ разумѣнія. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1659. С. 146.

¹⁷ Там само. С. 147.

¹⁸ Там само. С. 148.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. С. 149.

²¹ Каспер В. Ісус Христос / пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. С. 226.

²² Там само. С. 172.

по морю, на вітряних крилах і на хмарах. Звідси запитання: «якже ч[е]л[овѣ]къ важилсѧ прибіати до кр[и]ста ноги Х[ри]сто[в]и? Котори ходѧт по морю, на крылахъ вѣтри[н]ихъ, на облаках, и допчѧт аспидѡвъ, базилишкѡвъ, лвовѡвъ, и смокѡвъ пекелныхъ», яке спонукає до моральної настанови – упокорюватись Христові і кланятись до Його ніг, бо «Х[ри]сто[с] створене покориль челоуѣкови и под ноги егѡ нахилилъ»²³.

У частинах відображається цілісність: «гладѣмо еше на все тѣло Х[ри]сто[в]о: ѡбачимо же все тѣло Х[ри]сто[в]о! бичами и розками збито, зранено, и ѡкривавлено: и жадногѡ члонку нѣмашъ цѣлогѡ»²⁴. Риторичними закличками, які переносять мучене Тіло Ісуса Христа в теперішній час, Й. Галятовський намагається вплинути на емоції слухача/читача. «Афективна сила»²⁵ слугує пробудженням почуттів, щоб активізувати увагу на співпереживанні. При цьому проповідник порівнює Христа з Юлієм Цезарем, тьмою та коштовною завісою. Кажучи, що Юлій мав у своєму тілі двадцять три рани, а Ісусові Христові завдали п'ять тисяч чотириста сімдесят п'ять ран, кількість яких вражає, Й. Галятовський нанизує образ тьми: «якже не маєт тмитисѧ с[о]лнце затмилосѧ с[о]лнце справедливости Хр[ис]т[ос]ъ Збавитель нашъ, мѹками ѡкрутными?»), – і завіси: «якъ не маєт шарпатисѧ Завѣса ц[е]рковнаѧ? Гды пошарпано коштовную завѣсу, Тѣло Х[ри]сто[в]о, за котороу завѣсоу не могли жиды видѣти Б[о]з[е]ства Х[ри]сто[в]ого»²⁶.

Якщо перше «Казання на Страсті Христові» містить відповідь щодо того, які муки завдали Ісусові, то друге репрезентує причинно-наслідковий зв'язок Сина Божого до спасіння вселюдського. Отже, для чого Він терпів? Обидва казання складені від предикаменту терпіння. В основі другого «Казання на Страсті Христові» Й. Галятовський називає і пояснює шість причин: «для которыхъ великій боль в мѹках своихъ терпить Х[ри]сто[с]»²⁷.

1. Христос, будучи старшим, терпить від меншого. Перша причина наскрізь моралістична. Проповідник протиставляє батька синові, пана слугі й царя підданому, наголошуючи на силі старшого і служінні меншого. І навпаки, зневага й непокора викликають «великій боль»: «чи не великій ест боль ѡтцеви? Гды егѡ власный с[и]нъ зневажает, лаєт, и забиваетъ»²⁸. Побудована на антитезах, проповідь постійно тримає увагу слухача/читача, не даючи звернути зі шляху – провадити через муки Христові. Водночас, Й. Галятовський акцентує і на Божій могутності щодо людини: «Щожъ ест ч[е]л[о]вѣкъ противъ Б[о]га; то е що мѹха противъ орла, бровка противъ Льва, робакъ противъ слона, бѡ якъ орель мѹху, якъ Левъ мровку, якъ слонъ робака латво зотреть»²⁹. Моральний сенс відкривається в настановах – відпускати гріхи так, як пробачив Ісус Христос на хресті, мовивши: «Отче, відпусти їм, – бо не знають, що чинять вони!» (Лк. 23, 34).

Наступні причини зворушують деталізованими описами терпіння й упокорення в Муках Христа за Його добродійства, невинність, милосердя.

2. Проповідник повертається до Старого Завіту і пригадує те, як Мойсей впровадив євреїв з єгипетської неволі, в якій вони перебували чотириста тридцять років, до землі обітованої (Вих. 12, 37- 42). У контексті з'являються протиставлення злих вчинків євреїв у відповідь на добрі Христові. З них окреслюються образи *жовчі й оцту*: «затое же Х[ри]сто[с] ѡборонил ихъ ѡт рукъ непріѧтелских, кормѧт Х[ри]ста жовчю, и полѧт оцтом», *шати* (одягу): «Обнажают Х[ри]ста з

²³ Галятовський Йоаникій. Ключ разумѣнія. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1659. С. 150.

²⁴ Там само. 151.

²⁵ Гусерль Едмунд. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки / пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: ППС, 2009. С. 53.

²⁶ Галятовський Йоаникій. Ключ разумѣнія. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1659. С. 151.

²⁷ Там само. С. 156.

²⁸ Там само. С. 157.

²⁹ Там само. С. 157–158.

Шать за тоє, же Х[ристо]с здобиль их шатам Пурпуровыми», *тернової корони*: «Кладуть на Х[рис]та Корону тернову за тоє, же Х[ристо]с их здобиль коронам солотыми», та *хреста*: «Прибивают Х[рист]а на Кр[е]стъ за тоє, же ихъ Х[ристо]с промоваль на Маестат Кролевській»³⁰. Приклади засвідчують, що своє життя і смерть Ісус Христос присвятив іншим людям, усім без винятку: «Це буття-для-інших є вираженням Його найглибшої сутності, бо у цьому Він є персоніфікованою любов'ю Бога до людей»³¹.

3. Акцент на невинності: Ісус Христос невинний і терпить невинно. Розгорнута розповідь про Понтія Пілата, який на суді назвав Христа невинним, звертає увагу на тих, хто засудив Господа на смерть – євреях: «Щожъ жиды учинили? Почали волати: Кровь егѡ на насъ, и на чадах наших» (Мт. 27, 24–25).

4. Христос терпить за всі гріхи, які колись були, є зараз і будуть потім на світі. Ісус Христос милосердний, бо Він: «сам терпит за гріхи н[а]ши; же бысмо мы не терпѣли»; «сам умирает на Кр[е]стѣ, же бысмо мы вѣчною смертію не умирали»³². Христос порівнюється з лікарем, який готує ліки для хворих. Звідси сотеріологічна перспектива, зумовлена запитанням: «Чи всі люди досягнуть неба?», – і відповіддю: не всі, а лише ті хворі, які стануть здоровими: «которые тогоу лѣкарства заживаютъ, и до ранъ своихъ прикладаютъ»³³. Отож тільки ті досягнуть Неба, хто вірить у Христа.

5. Проповідник одночасно страждає з Ісусом Христом, змальовуючи жорстокі знущання євреїв над Його тілом, які насправді мучать ще й Його душу. Для підсилення ефекту Й. Галятовський покликається на історичних осіб, які характеризуються особливою жорстокістю. Серед них римський імператор Доміціан, єгипетський фараон Птолемей, біблійний вавилонський король Валтасар, князь литовський Вітольд та ін. У порівнянні наголос падає на євреїв – жорстокіших над всіма наведеними тиранами, які завдали не одну муку, а різних: «Голову тернієм покололи: Рүки и Ноги гвоздми пробили, Бокъ Копією ѡтворили, и все Тѣло розками и бичами зранили, так и всю Пренайс[вя]тѣйшюу Кров з Тѣла Х[ристо]вого выточили»³⁴. А далі постає картина, де повсюди Христова кров. Автор кілька разів повторює: «повно Крові» і, розширюючи історичні межі, деталізує: «Повно Кр[о]ви Х[ристо]вои на столпѣ, на Кр[е]стѣ, на бичах, на розках, на Копіи, и на Коронѣ Терновои, повно Кр[о]ви Х[ристо]вои на рүкахъ, на ногах, и на сүкнах катовских»³⁵.

6. Остання причина – продовження попередньої, бо євреї прибили Ісуса на хресті між двома розбійниками. Звідси виринає ще одне пояснення Його мук – посередність або «золота середина»: Христос завжди посередині. Згадка Його дитинства, коли Пречиста Діва з Йосифом знайшли Ісуса в єрусалимській церкві посеред єврейських вчителів, переходить в іншу – події Воскресіння і воскреслого Христа посеред апостолів.

Причини, через які Ісус Христос терпить, дають усвідомлення того, що муки Христові – тривають за межами історичного часу, тому що виникають і болять Йому за людські гріхи дотепер.

II. Проповіді на Страсті Христові Л. Барановича витворюють особливо хвилюючий сюжет Христових мук, у яких Він не маліє, а навпаки – звеличується. У збірці «Меч духовний» (1666 р.) Л. Барановича є два «Слова на Велику П'ятницю». Ці тексти густо всіяні різноманітними образами і символами, слугуючи немов «по-

³⁰ Там само. С. 160.

³¹ Каспер В. Ісус Христос / пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. С. 134.

³² Галятовський Йоанкій. Ключ разумѣнія. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1659. С. 164.

³³ Там само. С. 165.

³⁴ Там само. С. 167.

³⁵ Там само.

кровом» для людини «від сліпучого сяйва повноти Божого об'явлення»³⁶. Найчастіше вони оживають в конкретних образах, підносячи «свідомість до сприйняття духовних речей»³⁷.

Точка перетину казань Й. Ґалятівського і Л. Барановича – в емоційно-чуттєвому вияві. О. Матушек назвала проповіді чернігівського письменника на Страсті Христові: «найбільш емоційно насиченими текстами в книзі»³⁸. Прикметно, що така емоційність допомагає якомога повніше відтворити образ Ісуса Христа, об'явленого в людській природі, за якою прихована Божа сутність.

У першому «Слові на С[трасті]: Великий Платок ѿт Стрестехъ Хр[и]стовыхъ» Лазар Баранович вибудовує образ Христа на основі алегорії доброго пастиря. Епіграф із новозавітної цитати: «Пастир добрий кладе життя власне за вівці» (Ів. 10, 11), – стає обрамленням для подальшого викладу проповіді. На основі: Христос – Добрий Пастир, розростається образна сітка.

Христос – Двері.

Порівняння взяте з тієї ж історії про Доброго Пастиря і скріплене цитатою: «Дверми къ Овцамъ Своимъ Х[ристо]с Пастыръ Добрыи вииде»³⁹; «Я – двері: коли через Мене хто ввійде, спасеться, і той ввійде та вийде, і пасовисько знайде» (Ів. 10, 9).

Христос – другий Адам

Адам – перша вівця Доброго Пастиря, «пасущисѧ въ Раи, первомъ Вертоградѣ, см[е]рть вкуси». Образ Вертограду побудований на антитезах життя і смерті: «ѿт Вертограда намъ см[е]рть, ѿт Вертограда и Животь»; квітів руж та різки терну: «въ мѣсто Чвѣтов, Рѡзги. Въ мѣсто Рѡж, Терніе». Вертоград зумовлений «унутрішньою суперечністю»⁴⁰, де першому Адамові наблизився змій у Раю, а другому, Христу – Іуда в Гетсиманському саду. Отже, Вертоград постає місцем спокуси і гріха.

Контекст підсилюється образом Христової крові, наділеної голосом: «Тамо бо гласъ Крове воіюющѧ»⁴¹, і такою чистотою, «яко зде по истиннѣ ѿт июдъ Кровію всѧ очищаютсѧ»⁴². Звідси прояснюється сотеріологічний сенс Страсті: «и безъ сеѿѿ кровопролитіѧ не было бы ѿставленіѧ»⁴³.

Христос – Сонце, ризи Його світло.

Поряд з тим, увага спрямована до тем: темряви дня мук Христових: «въ мрацѣ каплющемъ дождь Проліаніѧ м[о]л[и]твы, и Пота яко каплей Крове, рызы же его не бѣлы, развѣ ѿт ѡкропаеніѧ Потом крававымъ червлены»⁴⁴; Ангела, який падає, не перестаючи величати Сина Божого: «Падаеть нашего ради востаніѧ»⁴⁵; дорогоцінного бісеру – життя Христового, яке Юда продав за тридцять срібняків. Л. Баранович допускає ймовірність відвернення зради, докоряючи: «не лучше ли бѣ Іудѣ, Х[рист]а держатисѧ всѣмъ с[е]рдцемъ, неже шею верва: «продаде животь, купи смерть»⁴⁶.

Мотиви смерті як сну: «Петръ иже умрѣти за Х[рист]а ѡбѣща, въ ѡбразѣ см[е]

³⁶ Брок С. Світле око: духовний світогляд святого Єфрема Сирійського / перекл. з англ. О. Лука; наук. ред. Т. Тимо. Львів: УКУ, 2017. С. 51.

³⁷ Вилкен Роберт Л. У пошуках обличчя Божого: Ведення у богослов'я ранньої Церкви / пер. з англ. Т. Тимо. Львів: УКУ, 2015. С. 255.

³⁸ Матушек О. Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко: монографія. Харків: Майдан, 2013. С. 76.

³⁹ Баранович Л. Меч духовный. Київ: Тип. Печер. Лаври, 1666. Арк. 443.

⁴⁰ Чижевський Д. Український літературний барок. нариси; Підгот. тексту та мовна ред. Л. В. Ушкалов; Вступ.ст. О. В. Мишанич. Харків: Акта, 2003. С. 22.

⁴¹ Баранович Л. Меч духовный. Київ: Тип. Печер. Лаври, 1666. Арк. 444.

⁴² Там само. Арк. 445.

⁴³ Там само. Арк. 445.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само. Арк. 445 зв.

⁴⁶ Там само. Арк. 446.

рти, вь спанїи сна»⁴⁷, і сліз як води: «Камен Петръ, егда изъ сегѡ камене потекѡша слезъ воды»⁴⁸, – відкриваються в образі апостола Петра.

Христос – Камінь: «и из Самагѡ Каменѡ Х[рист]а потекѡша Источники Крове»⁴⁹.

Порівняння опосередковане великою кількістю образних нашарувань і переходів. Аналогія Ісуса Христа з каменем стрімко переходить в інші, більш детальні. Зокрема, зіставлення Тіла Христового зі землею, покликаючись на Старий Завіт: «Орали були на Хребті моїм плугатарі, поклали вони довгі борозни» (Пс. 128, 3), – вибудовує образ землі-Плоті і терну, поверх землі: «И аще Земла Плоти твоеѡ Слове Б[о]жїй, Земла в ней же бл[а]говолить еси жити, еси и Бл[а]га и Бл[а]гословенна: но яко и та верху себе Терніе носить»⁵⁰.

Сконцентрованість на тілесності Ісуса приводить до інтерпретацій: чотирьох «ріг» хреста, чотирьох стихій світу, які очистив Ісус Христос: землю, воду, вогонь, повітря та чотирьох рік – поту, сліз, крові й води.

Тему каменя Л. Баранович продовжує в другому *Слові* на Страсті Христові. Тут Спаситель – дорогий камінь: «каменіе распадесѡ. Многоцѣнный бѡ Камен Х[ристо]с, на Кр[е]стѣ ѡт Гвоздїй и Копїа распадесѡ»⁵¹. Слово «розпадається», від одиничного апелює до множинного, тобто – до наслідування Христа вірними християнами. Мотив наслідування пронизує усю проповідь, починаючи з біблійного епіграфу: «Бо й Христос постраждав за нас, і залишив нам приклада, щоб ми пішли слідами Його» (1 Петр. 2, 21). Дорога Ісуса Христа до Голгофи, носіння хреста і терпіння мук – це шлях кожного, бо багато людей захоплюється Його чудами, але «мало хто йде услід за неславою Його хреста»⁵².

Подібно Й. Галятовському, але більш детально Л. Баранович описує частини тіла Христа, які постраждали найбільше. Основна частина проповіді відкриває сенс Христових мук і людську співпричетність з ними. Добровільне прийняття Його страждань і смерті повідомляє про виняткову любов Спасителя до людей. І для підкреслення цього письменник повертається до Старого Завіту, зокрема до цитування Псалмів: «блаженна людина, що Господь їй гріха не залічить» (Пс. 31, 2); «Ти простір для мене робив у тісноті» (Пс. 4, 2) тощо.

Л. Баранович детально зупиняється на оспівуванні Христових *очей*, порівнюючи їх зі сонцем: «Очи Г[оспод]ни на Ницагѡ физирающїи, заплыша кровїю. Очи егѡ свѣтлїйшии паче с[ол]нца, помрачишаѡ»⁵³; *вух*: «Сїи Уши, яже сѹт вь М[о]л[и]твѹ Пр[а]в[е]дних»⁵⁴; *вуст*, які розмовляють, зцілюючи: «яко Излїасѡ Бл[а]г[о]дѡть вь Устнах Г[о]с[по]дних»⁵⁵; «у Твоїх устах розлита краса та добро» (Пс. 44, 3).

Змалювання ран Христових на руках, ногах, ребрах та у серці емоційно підсилюється порівнянням крові з водою і з дощем: «излїасѡ на Кр[е]стѣ кровїю яко Вода, сей же Дождь бѣ Волень»⁵⁶. Тут Л. Баранович трактує образи крові й води, які витікають із Каменя-Христа. Проповідник послідовно тлумачить їхнє спасенне значення для людини: «Кровь ѹбо на искупленїе наше, Воду же на измовенїе грѣховъ»⁵⁷. А тоді зупиняється на таїнствах Хрещення і Євхаристії, тим самим акцентуючи на святості Христового Тіла: «Вода бо изавлаєт Таїну Кр[е]щ[е]на,

⁴⁷ Там само. Арк. 446 (2).

⁴⁸ Там само. Арк. 446 зв. (2).

⁴⁹ Там само. Арк. 448.

⁵⁰ Там само. Арк. 448 зв.

⁵¹ Там само. Арк. 455 зв.

⁵² Кемпійський Т. Наслідування Христа / пер. на укр. д-р Й. Боцян. Львів: Свічадо, 2015. С. 98.

⁵³ Баранович Лазар. Меч духовный. Київ: тип. Печер. Лаври, 1666. Арк. 458.

⁵⁴ Там само. Арк. 458 зв.

⁵⁵ Там само. Арк. 459.

⁵⁶ Там само. Арк. 460.

⁵⁷ Там само. Арк. 461 зв.

еже начатком ес Ц[е]ркви и всѣх еѧ Тайн. Кров же образуєт Таїну Євхаристїи, яке всеконечным ес Совершенством Ц[е]ркви и всѣх еѧ Таин»⁵⁸.

Подібну інтерпретацію спостерігаємо в Й. Галятівського, де спочатку проповідник говорить про камінь: «ѡтомь в той камень оударено копїєю, и вышла з него Кровь и вода», а потім переходить до Христа – образу Бога Отця, з Якого: «Кровь и Вода выплынула»⁵⁹. Цікаво, що обидва письменники розвивають одну тему, йдучи різними шляхами. Л. Баранович, подаючи складні уподібнення, відразу пояснює їхній сенс. Натомість тлумачення Й. Галятівського не таке «відкриті», але ключові образи – каменя, води і крові, відсилають до їхніх відповідників. Автор залишає реципієнту просторовість уяви, що «живить людину, змушує її діяти»⁶⁰.

Висновки

Страсті Христові творять особливо драматичний образ Ісуса Христа. Варто відзначити, що у проповідях на Страсті Христові Й. Галятівського й Л. Барановича міститься чимало знаків-провісників Воскресіння. Один з них – відкриті гроби, що нагадує про «особливий знак»⁶¹ порожнього гробу. У Й. Галятівського запитання: «якъ не мають ѡтворатисѧ гробы?», супроводжується новозавітною цитатою: «відчиняє, і ніхто не зачинить, що Він зачиняє, – і ніхто не відчинить» (Об. 3, 7). Образ відкритих гробів втілюється в дії, а саме – зі вставанням: «якъ не мають вставати м[е]ртвыи, гды межи м[е]ртвыми знайдѣтсѧ той, который мовиль: «Азь есмь воскр[е]с[і]ниє и животь»⁶². Схожий контекст є у Л. Барановича: «Гробы ѡтверзьѡнаса, егда сей иже обладаше Гробами, воскр[е]шаѡт ѡт нихь м[е]ртвыа, Самь яко единь ѡт м[е]ртвыхь въ Гробѣ положен»⁶³. В обох випадках прояснюється есхатологічна перспектива Царства Божого, яке уможливується лише після мук і смерті Ісуса Христа: «Плач Христа на землі уможливує сміх відкупленої людини в небі»⁶⁴.

Отже, проповіді на Страсті Христові Йоаникія Галятівського та Лазаря Барановича містять як спільні барокові образи і мотиви, так і авторські, виявлені в емоційній перспективі їхніх творів. Л. Баранович у своїх текстах вживає велику кількість різноманітних алегорій та біблійних цитат. Найчастіше проповідник цитує Псалми та Євангеліє від Матвія, звідки й черпає образи.

Мотив терпіння у проповідях Й. Галятівського спирається на почуття співпереживання мук Христових. Автор майже не вживає парадоксальних метафор і складних алегорій. Драматично-чуттєві, але стримані, насичені концептами, але без надмірної пишноти, казання на Страсті Христові є винятково «простими»: автор немов навмисно маліє перед Христом, тоді як «Слова» Л. Барановича, навпаки, розростаються у складну систему концептів та образів.

Кожен з них виявляє індивідуальний творчий підхід у тлумаченні Святого Письма. Авторський стиль виростає на ґрунті традиції, яка, у свою чергу, є досить різнорідна; та літературного таланту. Барокові проповідники по різному розгортають традицію, перебуваючи всередині неї. Й. Галятівський – майстерний логік-схоласт, у проповідях якого увиразнюється твердження Августина, Ансельма Кентерберійського, «Intellege, ut credas; crede ut intelligas» (зрозумій, щоб повірити і вір, щоб зрозуміти). Натомість у Л. Барановича за надмірною густотою риторичних фігур простежується характер візантійської проповіді.

⁵⁸ Там само. Арк. 462.

⁵⁹ Галятівський Йоаникії. Ключ разумѣнія. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1659. С. 147.

⁶⁰ Жак Ле Гофф. Середньовічна уява / переклад з франц. Я. Кравця. Львів: Літопис, 2007. С. 8.

⁶¹ Каспер В. Ісус Христос / пер. з нім. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. С. 143.

⁶² Галятівський Йоаникії. Ключ разумѣнія. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1659. С. 152.

⁶³ Баранович Лазар. Меч духовный. Киев: Тип. Печер. Лаври, 1666. Арк. 455зв.

⁶⁴ Ісіченко Ігор, архієп. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Святогорець, 2011. С. 416.

References

- Baranovych, L. (1666). *Mech dukhovnyi* [The sword is spiritual]. Kyiv, Ukraine: typ. Pecher. Lavry.
- Bida, K. (1975). *Ioanykii Galiatovskii i yoho «Klyuch Razuminiia»* [Ioanikiy Galiatovskyy and his “The Key of Understanding”]. Rym, Italy.
- Brok, S. (2017). *Svitlo oko: dukhovnyi svitohliad sviatoho Yefrema Syriiskoho* [Bright eye: the spiritual worldview of St. Ephraim]. Lviv, Ukraine: UKU.
- Vylken, R. L. (2015). *U poshukakh oblychia Bozhogo: Vedennia u bogoslovia ranoi Tserkvy* [In Search of the Face of God: An Introduction to the Theology of the Early Church]. Lviv, Ukraine: UKU.
- Huserl, E. (2009). *Dosvid i sudzhennia. Doslidzhennia henealogii logiky* [Experience and judgment. Research of the genealogy of logic]. Kyiv, Ukraine: PPS.
- Galiatovskiy, Y. (1659). *Kliych rozuminnia* [The Key of Understanding]. Kyiv, Ukraine: Drukarnya Kyyevo-Pecherskoi lavry.
- Isichenko, I., arhiyep. (2011). *Istoriia ukrainskoi literatury: epokha Baroko (XVII–XVIII st.)*. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnyh zakladiv [History of Ukrainian literature: the Baroque era (XVII – XVIII centuries). The textbook for students of higher educational institutions]. Lviv, Ukraine: Svyatogorets.
- Kasper, V. (2008). *Isus Khrustus* [Jesus Christ]. Kyiv, Ukraine: DUKH I LITERA.
- Kempiiskiy, T. (2015). *Nasliduvannia Khresta* [Imitation of Christ]. Lviv, Ukraine: Svichado.
- Krekoten, V. I. (1983). *Opovidannia Antoniiia Radyvylovskoho. Z istorii ukrainskoi novelistyky XVII st.* [Stories by Anthony Radyvylovsky. From the history of Ukrainian short stories of the XVII century]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
- Le Goff, Zh. (2007). *Serednovichna uiava* [Medieval imagination]. Lviv, Ukraine: Litopys.
- Matushek, O. (2013). *Propovidi Lazaria Baranovycha v dyskursi ukrainskoho Baroko: monohrafiia* [Sermons of Lazar Baranovich in the discourse of the Ukrainian Baroque: monograph]. Kharkiv, Ukraine: Maidan.
- Chyzhevskiy, D. (2003). *Ukrainskyi literaturnyi barok: narysy* [Ukrainian literary baroque: essays]. Kharkiv, Ukraine: Akta.
- Iakovenko, N. (2017). *U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Yoanykiia Galiatovskoho* [In Search of the New Heaven: The Life and Texts of Ioanikiy Galiatovskyy]. Kyiv, Ukraine: Laurus; Krytyka.

Бомко Лілія Олександрівна – аспірантка, Львівський національний університет імені Івана Франка (вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна).

Bomko Liliya O. – Ph.D. student, Ivan Franko National University of Lviv (1 Universitytska St., Lviv, 79000, Ukraine).

Email: bomko.liliya@gmail.com.

THE PASSIONS OF THE CHRIST IN THE SERMONS OF IOHANNIKIY GALYATOVSKYY AND LAZAR BARANOVYCH

The purpose of the article is to highlight the stylistic features of Ioanykiy Galiatovskyy and Lazar Baranovych on the example of their sermons “On the Passion of Christ”. The research methodology is based on a comparative-historical approach and the method of microanalysis. Scientific novelty. For the first time, a comparative analysis of the sermons “On the Passion of Christ” of Galiatovskii and Baranovich was made and the reasons for the linguistic and stylistic distinction between their texts were revealed. Conclusions. Ioanykiy Galiatovskyy and Lazar Baranovych are prominent Mohyla representatives of the mature Baroque. Their views were formed within the walls of the Kyiv-Mohyla Academy, under the influence of the same training courses

and similar literary material. At the same time, each of them shows in the interpretation of the Holy Scriptures an individual creative approach that grows based on tradition: in his sermons, Ioanykiy Galyatovskyy emphasizes the principle “*Intellege, ut credas; crede ut intelligas*”, which was professed by the Western Fathers of the Church – Blessed Augustine, Anselm of Canterbury. Lazar Baranovych renews the Byzantine sermon with the generosity of rhetorical figures.

A comparison of two “*Sermons on the Passion of Christ*” (“*The Key of Understanding*” in 1659) by Ioanykiy Galiatovskyy and two “*Words for Good Friday*” (“*Spiritual Sword*”, 1666) by Lazar Baranovych gives grounds to reveal on a deep emotional and spiritual background points of intersection of the sermons by both authors: the simplicity and touchingness of Galiatovskyy in empathizing with the sufferings of Christ, who seemed to be growing smaller, realizing the greatness of the saving sacrifice; and the rhetorical sophistication of Baranovych, aimed at conveying the sufferings of the crucified God.

Thus, the sermons on the Passion of the Christ by Ioanykiy Galiatovskyy and Lazar Baranovych testify to how can be different interpretive approaches to common baroque images and motifs.

Keywords: mature baroque, the Passion of Christ, interpretation, analogy, dramatic image.

Дата подання: 16 травня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 25 червня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Бомко Л. Страсті Христові у проповідях Йоанікія Галіатовського та Лазаря Барановича. *Сіверянський літопис*. 2020. №3. С. 164–173. DOI: 10.5281/zenodo.3949984.

Цитування за стандартом APA

Bomko, L. (2020). Strasti Khrystovi u propovidiakh Yoanykiia Galiatovskoho ta Lazaria Baranovycha [The Passions of the Christ in the Sermons of Iohannikiy Galyatovskyy and Lazar Baranovych]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, 164–173. DOI: 10.5281/zenodo.3949984.